

Claudia S. Popescu

Caracalla și Dacia, o relație incomplet elucidată

Caracalla and Dacia, an incompletely elucidated relationship

Abstract: *The 18th commemoration of the death of the most representative emperor of the Severan Dynasty, Marcus Antoninus Caracalla, gives us the opportunity to bring back to mind the special relationship that he - and the entire imperial family - has developed with the province of Dacia Augusti.*

Cuvinte-cheie: *Caracalla, Dacia, elite provinciale, relatii politice*

Keywords: *Caracalla, Dacia, provincial elites, political relations*

La 8 aprilie 2017 s-au împlinit 1800 de ani de la moartea, violentă, pe frontul din Orient, a împăratului roman Marcus Aurelius Antoninus Caracalla, fiul și succesorul direct al fondatorului dinastiei Severilor, cea dintâi casă imperială cu origini neitalice. Fiul al generalului romano-cartaginez Septimius Sever și al Iuliei Domna, fiica sacerdotului suprem al cultului lui Baal din Emesa, Siria, împăratul Caracalla a domnit 19 ani (dintre care primii 11 asociat la domnie cu tatăl său, iar următorii doi, cu tatăl și fratele său Geta), cea mai importantă realizare, care va modifica din temelii structura social-politică a Imperiului Roman și traiectoria istorică a acestuia, fiind, fără îndoială, edictarea Constituției Antoniniene din anul 212, prin care cetățenia romană a fost extinsă la nivelul cvasitotalității locuitorilor suprastatului euro-mediteranean.

Născut la 4 (sau 6) aprilie 188, pe vremea când tatăl său era guvernator al provinciei Gallia Lugdunensis¹, Caracalla și-a urmat tatăl în campaniile din cursul războiului civil care a urmat după asasinarea împăratului Commodus, primind titlul de *Caesar* în 196, iar doi mai târziu, când se afla pe frontul din Orient împotriva parților, și pe cel de *Augustus*, ca semn al asocierii la tron. Și-a început primul consulat în anul 202, în Egipt, iar la data de 4 februarie 211, când Septimius Severus a încetat din viață la York, era alături de acesta în Britania, preluând tronul imperial alături de fratele său. Până la preluarea pe cont propriu a conducerii supreme a Imperiului (colegiatul imperial cu Geta n-a durat mult, acesta fiind înlăturat printr-o asasinare pusă pe seama fratelui mai mare²), prin

1. Smith 1880, pg. 607

2. Izvoarele antice sunt aproape unanime în acest sens (vezi Dio Cassius 77, 12, 6, *Historia Augusta*, *Caracalla* ș.a.), atribuindu-i lui Caracalla chiar înfăptuirea fizică a fratricidului în data de 26 decembrie 211.

descendență familială, prezență fizică și debut al carierei cetățenești/*cursus honorum*, Caracalla se familiarizase, așadar, cu provincii din toate părțile vastului suprastat asupra căruia urma să-și impună voința. Interrelaționarea directă cu regiunile Imperiului Roman va spori și mai mult pe durata exercitării efective a domniei, la un nivel care accentua și mai mult semnificația faptului că dinastia Severilor era cea dintâi cu origini neitalice – și care va contribui major la pregătirea nu doar a fenomenului împăraților-soldăți³, neconectați la instituțiile de putere ale Romei, ci chiar la divorțul instituției

imperiale centrale de orașul care a generat Imperiul.

În același timp, în pofida cruzimii ce-i este atribuită în etapa luptei pentru putere – o atitudine pe care trebuie s-o relativizăm atunci când o particularizăm la nivel personal, întrucât forța decizională reală aparținea unor tabere politice care forțau indivizii să acționeze într-un anumit fel, cu riscul ca, în caz contrar să fie ei înșiși eliminați – domnia lui Caracalla nu a fost dominată de atrocități, cele mai critice surse (*Historia Augusta* bunăoară) furnizând cu larghețe exemple de generozitate. Este citat, ca să ne limităm la un singur exemplu, gestul împăratului de a acorda iertarea locuitorilor Bizantium-ului (orașul fusese distrus și decăzut din drepturi de tatăl său, Septimius Severus, în timpul războiului civil cu pretendentul Pescenius Niger⁴) și chiar de a le restaura privilegiile urbane⁵, în cadrul politicii generale severiene de extindere a drepturilor urbane extraitalice și ca o avanpremieră la edictarea Constituției Antoniniene.

Antecedentele unei relații privilegiate

Conexiunile lui Antoninus Caracalla cu provinciile dunărene și, în particular, cu Dacia Augusti – aspect din biografia sa care ne interesează în mod specific aici – debutează, am putea spune, încă înainte ca dinastia Severilor să acceadă la tron. După cum se știe, bazinul Dunării devenise o problemă internă a Imperiului Roman încă de la începuturile

Credem că data înlăturării fizice a lui Geta (sărbătoarea ce succede solstițiului de iarnă) și statutul religios al familiei imperiale (mama Iulia Domna fiică de sacerdot al zeului Baal, fiul Caracalla și ceilalți descendenți până la Heliogabalus inclusiv practicantși activi ai aceluiași cult, asimilat cu divinitatea sincretică Serapis, căruia de altfel Caracalla îi va ridica un templu pe Colina Qurinal) conturează prezumția legitimă că ne-am putea afla în fața unui sacrificiu ritualic, pistă ce ar merita să fie analizată cu mai multă luare aminte.

3. Fenomenul nu se limitează la manifestările de autonomie din așa-numita ”epocă a anarhiei militare” (care, de altfel, urmează imediat, în legătură cauzală, dinastiei severiene), ci cuprinde episoade frecvente din întreaga istorie a Imperiului Roman și Romano-Bizantin, care însumează aproape jumătate din durata totală.

4. Oarecum paradoxal, distrugerile suferite din partea lui Septimius Severus, pe care Bizantium-ul nu le-a recuperat în următoarele patru generații, au pregătit terenul pentru transformarea radicală a acestui oraș, pe care Constantin cel Mare îl va alege drept capitală a unui Imperiu reinventat sub siglă creștină.

5. *Historia Augusta, Caracalla* 1, 7

formale⁶ ale dinastiei precedente, Nerva-Antoniniană, dinastie ai cărei primi cinci din totalul de șapte reprezentanți⁷ formează galeria așa-numiților ”buni împărați”: Marcus Cocceius Nerva, Ulpius Nerva Traian, Publius Aelius Hadrian, Titus Antoninus Pius și Marcus Aurelius Antoninus. După maxima expansiune a Imperiului în spațiul european, atinsă tocmai în această regiune, prin încorporarea Daciei (în anul 106) și efemera administrare directă a Sarmato-Marcomaniei⁸, bazinul Dunării – adică, în termenii administrativi ai epocii, provinciile Pannonia (Inferior și Superior), Moesia (Inferior și Superior) și Dacia – au beneficiat de o radicală re poziționare a raporturilor față de autoritățile centrale, produsă în contextul politicii hadrianice de limitare expansiunii teritoriale a Imperiului și de adoptare a unei politici larg-conciliatorii față de elitele autohtone. În acest din urmă context se înscrie, referitor strict la Dacia, și externalizarea unor teritorii (urmând, aspectul ni se pare demn de toată atenția, vechea delimitare teritorială dintre regatele getic și eminentamente dacic, materializată în epocă romană prin așa-numitul *limes Alutanus/Transalutanus*), adoptarea unor reorganizări interne respectând, se pare, unele delimitări tradiționale dintre neamurile autohtone⁹, efervescența proclamării de municipii și colonii

6. Cezura dintre dinastia Nerva-Antoniniană și cea anterioară, a Flavienilor, este fixată oarecum convențional în anul 96, la asasinarea împăratului Domițian; spunem ”oarecum convențional”, întrucât cele două clanuri aristocratice erau îndeaproape înrudite și aparțineau în egală măsură elitei senatoriale italiice, astfel că succesiunea nu se distingea prea mult de adopțiile politice imperiale practicate la scară largă în epocă. Rămâne însă faptul politic esențial că competiția pentru putere dintre împărat și Senat a fost tranșată prin violență, în favoarea aparentă a celui din urmă (practic însă, în folosul unei grupări efemere din aparatul central al administrației imperiale).

7. Excepția o constituie ultimul reprezentant al dinastiei, rău-famatul (în izvoarele imperiale, care trebuie însă spuse unei analize critice și sub acest aspect) Marcus Aurelius Commodus. Cel de-al șaselea reprezentant al acestei dinastii, Lucius Aurelius Verus, n-a depășit statutul de asociat la domnie al socrului său Marcus Aurelius.

8. Program compromis tocmai prin răsturnarea dinastiei Nerva-Antoniniene.

9. Între localizarea neamului (uniunii tribale istoricizate a) predavensilor și subprovincia Dacia Porolisensis, cea a racatensilor și subprovincia Dacia Apulensis și, respectiv, cea a potulatensilor și subprovincia Dacia Malvensis există un anumit gen de corespondență care trebuie investigat cu mai mult discernământ. Opinăm aici și că Dacia Apulensis nu este un substitut al Daciei Superior, respectiv, Dacia Malvensis nu este un substitut al Daciei Inferior, așa cum se consideră de obicei, dovada cea mai lămuritoare fiind faptul că o

în Dacia, deloc în ultimul rând, accelerarea procesului de absorbție a autohtonilor în comunităților coloniste și, implicit, în categoriile politice active ale Imperiului.

În acest context, sub ultimul Nerva-Antoninian, împăratul Commodus, în provincia Dacia Augusti era deja cristalizată o elită provincială romană și mixo-romană¹⁰ (riguros daco-romană), ai cărei exponenți erau conectați direct la elitele imperiale centrale, constituind o bază de fidelitate față de împăratul legitim. Nu este deloc surprinzător, astfel stând lucrurile, că atunci când Commodus este violent înlăturat de la putere, cercurile provinciale din Dacia - și, în general, din bazinul Dunării - se poziționează în bloc și aproape instantaneu în tabăra adversarilor complotiștilor, unii exponenți implicându-se la vârful jocului politic. Cazul relevant sub acest aspect este cel al senatorului Publius Helvius Pertinax¹¹, care a servit sub Antoninus Pius și Marcus Aurelius ca procurator în Dacia (controlând, printre altele, importante rezerve aurifere și salinifere ale provinciei), iar după 175, succesiv, ca guvernator al Moesiei Superior, Moesiei Inferior și Daciei. Surprins de evenimente în serviciul prefecturii urbane a Romei și mizând fără îndoială pe susținerea corpului militar, dar și al provincialilor din bazinul dunărean (cu care a păstrat legături strânse și după detașarea sa în alte magistraturi), Pertinax își asumă demnitatea de împărat după asasinarea lui Commodus de către Garda Pretoriană, fiind însă asasinat după nici trei luni, de către aceiași conspiratori¹². Semnificativă ni se pare, în acest caz, și cerea ultimativă, formulată de Septimius Sever și acceptată de Senat, ca ucigașii lui Pertinax să fie predați noului împărat¹³.

Înlăturarea succesivă, la distanță de doar trei luni, a lui Commodus și Pertinax, a constituit pentru amplul corp militar din provinciile dunărene¹⁴, ca și pentru elitele municipale interconectate cu acesta, semnalul că nu se mai află într-o relație de tip *do ut des* cu centrul imperial. Insurgenții acestei macroregiuni a Imperiului - pe care, nu întâmplător, o desemnăm în prezent ca Romanitate Orientală - s-au aliniat în spatele guvernatorului Pannoniei Superior, Septimius Sever, asigurându-i acestuia sprijinul și resursele necesare pentru desfășurarea și câștigarea unui război civil de aproape patru ani (iunie 193 - februarie 197), implicit și pentru o reunificare a suprastatului euro-mediteranean într-o formulă care a adus tuturor provincialilor, dar mai ales celor din Romanitatea Orientală, beneficii substanțiale.

inscripție datată la 1 aprilie 179, descoperită la Drobeta, certifică funcționarea Daciei Superior (și, pe cale de consecință, și a Daciei Inferior), chiar și la mai bine de un deceniu după instituirea Daciilor Apulensis, Malvensis și Porolissensis. A se vedea Protase 2010, pg. 51-52, unde această situație este definită de autor "cu totul surprinzătoare", certificând intuirea faptului că interpretarea clasică nu poate clarifica problema.

10. Aici trebuie evocată și externalizarea, sub Hadrian, a dacilor din câmpia Tisei (vechii biephi), care vor mai reveni sub autoritatea administrativă directă a romanilor (prin provincia Dacia Augusti) în 1980, chiar în timpul împăratului Commodus - vezi Nistorescu 2015, pg. 25.

11. Pentru biografia acestuia, *Historia Augusta, Pertinax*

12. Acest rapid asasinat repetitiv restrânge semnificativ, dar fără s-o înlătore, posibilitatea (invocată uneori) ca Pertinax să fi fost implicat direct în înlăturarea lui Commodus.

13. Campbell 2008, pg. 4

14. Cei circa 75.000 de militari de care dispune Septimius Sever în bătălia din 19 februarie 197, de la Lugdunum/Lyon, care pune capăt războiului civil și restaurează conducerea unică a Imperiului, provin în cvasitotalitatea lor din cele două Moesii, cele două Pannonii și Dacia Augusti.

Relațiile Severilor cu Dacia

Atât cât se cunoaște astăzi, de-a lungul celor patru ani de război civil prin care dinastia Severilor și-a adjudecat controlul deplin asupra Imperiului, provincia Dacia Augusti nu a fost direct afectată (în sensul explicit că nu a fost teatru de război), resimțind însă la scară largă efectele mobilităților militare (vexilații ale celor două legiuni daco-romane, foarte posibil și auxiliari de diferite categorii, au completat permanent efectivele aflate sub comanda lui Septimius Sever), turbulențele economice, dar și dirijarea de resurse pentru propria tabără militară. Nu poate exista îndoială faptul că reprezentanți – deopotrivă militari și civili – ai provincialilor din Dacia s-au aflat permanent în anturajul noului împărat și că, în acest context, Caracalla s-a familiarizat îndeaproape cu ei, stabilind conexiuni pe care le va fructifica în momentul în care își va asuma, la rândul său, tronul.

Avem a presupune, în plus, că noua familie imperială a stabilit un anumit *modus vivendi* cu așa-zisii daci liberi, mai precis cu grupările dacice și (încă) dacoide din bazinul Tisei superioare și din Carpații Slovaciei. O atare prezumție se întemeiază, pe de o parte, pe faptul că actul de proclamare a *imperatorului* Septimius Sever din primăvara anului 193 se petrece la Carnutum, pe malul opus al Dunării superioare aflându-se o însemnată

grupare dacică de a cărei neutralitate amabilă (sau, eventual, chiar co-participare) pretendentul tronului de la Roma a avut nevoie încă din primele momente; știm, de altfel, că în acest răstimp nu se petrece nici o tentativă detectabilă de valorificare, din partea *Barbaricum*-ului nord-dacic și a vecinilor acestuia, a tulburărilor din Imperiu. Că administrația militară imperială din această margine de Imperiu avea o intensă comunicare cu gruparea dacică din zona Contra-Carnutum, suntem încredințați prin atestarea – deloc întâmplător, tocmai în timpul dinastiei Severilor – acelor *interpret Dacorum* de care pomenește inscripția de la Brigetio¹⁵: inscripția este datată după moartea lui Caracalla, însă

într-o formulă care ne obligă să acceptăm că funcția de talmaci de limbă dacică exista în organigrama administrației militare din acest sector de frontieră cel puțin din timpul lui Septimius Sever și a urmașului său direct.

Un alt fapt major care comensurează intensitatea relațiilor casei Severilor și, în particular, a lui Caracalla cu elitele Daciei Augusti îl reprezintă faptul că, în ajunul asumării condiției de împărat secesionist, guvernatorul Regalianus, prezumatul descendent al lui Decebal, se căsătorește (avem a bănuși că pentru întărirea precarei sale legitimități¹⁶) cu

15. Numele unuia dintre acești subofițeri cu statut special ne este cunoscut grație unei inscripții de la Brigetio: M. Ulpius Romanus, fiul lui M. Ulpius Celerinus.

16. Totuși, nu putem vorbi de un aventurier în cazul lui regalianus. Acesta exercitase demnitatea de comandant militar în Illyricum, iar evenimentele secesioniste, declanșate la acest sector de frontieră de guvernatorul Ingenuus al Pannoniei, îl vor găsi pe Regalianus la conducerea politico-militară a provinciei

aristocrata Sulpicia Dryantilla, care este, potrivit *Historiei Augusta*¹⁷, fiica unuia din membrii gărzii personale care i-a asigurat împăratului Caracalla securitatea pe durata lungii sale șederi în Dacia. Nu este lipsit de interes să amintim, aici, că Regalianus făcea parte dintr-un amplu grup de "lorzi ai războiului", recrutați și promovați la vârful ierarhiei militare imperiale de către împăratul Valerian (care dobândise la rândul său puterea cu largă susținere a camarilei formate în jurul deja detronatei dinastii a Severilor¹⁸), din care mai făceau parte daco-moeso-romanul Ingenuus, daco-romanul Aureolus (și el, pentru scurtă vreme, exponent al secesionismului, după ce adoptase anterior conduita unei fidelități aparent necondiționate față de Roma), dar și generalii Macrianus, Postumus sau viitorul împărat Claudius, acesta din urmă aflat în mod explicit (tot potrivit *Historiei Augusta*) în corespondență cu strănepotul lui Decebal.

Cel mai puternic argument în favoarea luării în considerare a unor relații privilegiate dintre societatea din Dacia Augusti și familia restrânsă a împăratului Antoninus Caracalla, îl reprezintă însă intensitatea onorurilor cu care a fost gratulată familia

Moesia Inferior.

17. *Historia Augusta*, Trebellius Pollio, *Tyranni Triginta*, *Regalianus*

18. În acest context, nu surprinde atitudinea favorabilă pe care împăratul Valerian a avut-o față de provincia Dacia, atitudine manifestată inclusiv prin decernarea distincției *Pia Fidelis* către legiunea V Macedonica de la Potaissa. Prin contrast, fiul și succesorul lui Valerian, Gallienus, va neglija sistematic provincia de la Dunăre, fiind ulterior indicat (de surse precum Eutropius 9, 8, 2 sau Festus 8) ca autor al incriminatei *Dacia amissa*.

imperială în provincia nord-dunăreană. Aceasta își exprimase, la rândul ei, recunoștința pentru consistentul sprijin primit din partea provinciilor dunărene, în particular al Daciei Augusti, edictând, imediat după încheierea războiului civil și recunoașterea de către Senat, ridicarea la rang de *colonia* a orașului Drobeta, respectiv, la rang de *municipium* a centrelor urbane Porolissum, Dierna, Ampelum, Tibiscum și Septimii Apulensis (așanumitul Apulum II, format în jurul garnizoanei legiunii XIII Gemina)¹⁹. Seria gesturilor de recunoștință imperială a fost, cu certitudine mult mai amplă; plină de semnificații este, în acest sens, cooptarea în unitatea de gardă imperială (*Equites singulares Augusti*) de la Roma, în anul 203, a unui cavaler originar din provincia Dacia, cu un nume încărcat de rezonanță: Silvinius Decibalus²⁰. Și nu ne aflăm în fața unui caz izolat. În anul 226, deci în timpul domniei ultimului reprezentant al dinastiei, Alexander Sever, la Roma este atestat un alt membru de origine dacică al gărzii imperiale de la Roma: un anume M. Aurelius Senecius, originar din Sarmizegetusa²¹. Răspunsul provinciei traianice nu se lasă așteptat, fiind exprimat mai ales prin numeroase dedicații către noua familie imperială.

Apogeul acestei fervori dacice a cultului imperial va fi atins, firesc, în preajma vizitei pe care împăratul Caracalla – a cărui atitudine de continuare a politicii tatălui de privilegii față de Dacia și celelalte provincii dunărene exprimă relații mult mai profunde – o va face în anul 213, așadar imediat după revoluționara reformă de universalizare a cetățeniei romane. Desigur, existau și motivații evenimențiale directe pentru această vizită (în anul anterior, o coalitie de carpi și vandali hasdingi atacase zona Porolissum, afectând grav sistemul defensiv nordic al Daciei Augusti²²), dar durata staționării împăratului și oficiilor sale în această provincie, de peste două luni, conferă vizitei un caracter excepțional – iar municipiului Porolissum, statutul (fatalmente efemer, însă generator de inspirație pentru elitele regionale) de centru de comandă al Imperiului Roman în integralitatea sa.

Este foarte posibil ca legăturile privilegiate cu provinciile dunărene ale ultimului exponent al dinastiei Severilor să se fi redus la cote care au generat frustrări în regiune, caz care ar explica atât faptul că tocmai trupele de aici (mai exact, din Pannonia și Moesia Superior) îl vor lichida pe Alexander, cât și faptul că răzvrățiții au promovat un alt exponent militar regional, pe cel dintâi dintre împărații-soldăți ai epocii ”anarhiei militare”, Maximinus Thrax²³. Totuși, mai ales în contextul în care regimul de anarhie militară se va dovedi extrem de funest pentru regiunea Dunării (Dacia, în particular, va pierde susținerea financiară de la centru, va deveni frecvent teatru de război și, în final, își va altera ireversibil apartenența efectivă la Imperiu), fidelitatea provincialilor din acest areal față de casa Severilor va prevala, transformându-se – mai ales prin gestul de a transforma titlurile onorifice primite de centrele urbane daco-romane Drobeta/Severiana-Severin, Romula Malva/Caracalla-Caracal și Apulum/Iulia-Alba Iulia²⁴ în toponime de

19. Protase 2010, pg. 58

20. Petolescu 2010, pg. 2015. Ne putem întreba dacă descendența din Decebal atribuită lui Regalianus, nu face de fapt trimitere la acest personaj, care-i putea fi bunic în sensul propriu, iar legătura cu regele legendar al dacilor să se fi făcut doar în cursul evenimentelor secesioniste.

21. Petolescu 2010, pg. 220

22. Blazejewski 2014, pg. 58

23. Campbell 2008, pg. 21-22

24. Subscriem așadar, fără rezerve, la interpretarea propusă încă din 2004, prin intermediul Asociației

legitimare, chiar și după așa-zisa ”retragere aureliană”, a legăturilor cu universalitatea romană.

Bibliografie selectivă

Blazejewski 2014

Blazejewski, Artur, *The beginnings of the Vandals settlement in the Danube area*, în ”Studia Academica Sumenensia”, Ed. University of Shumen Press, Shumen, pg. 51-64

Campbell 2008

Campbell, Brian, *The Severan Dynasty*, în Bowman Alan K., Garnsey, Peter, Cameron, Averil (ed.), ”The Cambridge Ancient History”, vol XII ”The Crisis of Empire A.D. 193-337”, Ed. Cambridge University Press, Cambridge, pg. 1-27

Dio Cassius

Dio Cassius, Cocceianus, *Istoria Romană*, Piatkowski, A. (trad.), Ștefan, Gh. (ed.), vol. I, II, III, Ed. Științifică, București 1973, 1977, 1985

Historia Augusta

***, *Istoria Augustă*, Popescu, David, Drăgulescu Constantin (trad.), Iliescu, Vl. (ed.), Ed. Științifică, București 1971

Nistorescu 2015

Nistorescu, Laurențiu, *Contribuții la identificarea etno-politică a limiganților lui Ammianus Marcellinus*, în ”Acta Centri Lucusiensis”, nr. 3A/2015, pg. 15-31

Petolescu 2010

Petolescu, Constantin C., *Dacia, un mileniu de istorie*, Ed. Academiei Române, București

Protase 2010

Protase, Dumitru, *Dacia Romană – Cap. II Organizarea administrativă*, în Protase, Dumitru, Suceveanu, Alexandru (ed.), ”Istoria Românilor – Vol. II Daco-Romani, Romanici, Alogeni”, ed. a II-a revăzută și adăugită, Ed. Enciclopedică, București, pg. 45-72

Smith 1880

Smith, William, Sir (ed.), *A Dictionary of Greek and Roman biography and mythology by various writers*, vol. 1, London